CRITERII DE DETERMINARE A ÎMPRUMUTURILOR SĂSEȘTI ALE LIMBII ROMÂNE*

DE

VASILE ARVINTE

Studiul stratigrafic al împrumuturilor de origine germană ale limbii române, bazat pe cunoașterea principalelor etape istorice în care a avut loc contactul dintre cele două limbi, întîmpină mari dificultăți atunci cînd e vorba de a separa elementele așa-numite săsești, pe de o parte, de cele numite, impropriu, „șvăbești", germane-austriece și germane moderne, pe de altă parte, care au pătruns în română după secolul al XVIII-lea.

Această situație se datorează mai multor cauze. În primul rînd, trebuie avut în vedere caracterul general al graiurilor săsești din Transilvania și poziția lor aparte printre celelalte dialecte germane și în cadrul dialectologiei germane [1]. În realitate, ceea ce numim de obicei dialect săsesc transilvănean este rezultatul unui amestec de dialecte germane, care a durat timp îndelungat. Din elemente foarte disparate la origine, s-a ajuns la constituirea, în anumite zone, a unor noi unități dialectale, avînd, de cele mai multe ori, un caracter eterogen, adevărate „graiuri tipice de coloniști" [2], încît astăzi este imposibil de a identifica aceste unități dialectale cu vreunul din dialectele vorbite în Germania. Cercetările recente au ajuns la concluzia că vechea concepție despre originea pur renană a coloniștilor germani din Transilvania (reprezentată de Fr. Marienburg, G. Keintzel, G. Kisch, A. Schullerus, R. Huss și alții) era neîntemeiată. Dacă adăugăm la aceasta și faptul că noii coloniști, veniți în Transilvania,

* Vezi versiunea franceză în „Revue Roumaine de linguistique", X, 1965, 1—3, p. 127—132.

[1] Vezi K. K. Klein, *Zur Siedlungsgeschichte und Sprachgeographie der mittelalterlichen deutschen Siedlungen in Siebenbürgen*, în „Siebenbürgische Mundarten". Berlin, 1959, p. 46: „Und nach wie vor bleibt Siebenbürgen in Fragen der deutschen Mundartforschung ein Testfall der Wissenschaft".

[2] Vezi Hermine Klein, *Die Bistritzer Mundart vergliechen mit dem Sprachatlas des Deutschen Reichs* ,Marburg, 1927, p. 139 urm.

BDD-A1592 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:40 UTC)

Banat și Bucovina după secolul al XVIII-lea, aparțineau, de asemenea, în ce privește limba, unor dialecte foarte diferite, vom înțelege încă și mai bine caracterul eterogen al graiurilor germane existente în România, care au suferit, de altfel, și o influență permanentă din partea limbii germane literare. Din punctul de vedere al lingvisticii românești, această stare de lucruri ne face să înțelegem mai ușor de ce, uneori, este deosebit de dificil de a stabili etimologia unui mare număr de împrumuturi germane ale românei și de ce unele din aceste împrumuturi prezintă, sub aspect fonetic, trăsături care aparțin fie unor etape mai vechi din istoria limbii germane, fie unuia sau altuia dintre principalele dialecte germane. Româna posedă, de pildă, cuvinte de origine germană în care s-a produs „a doua mutație consonantică", după cum ea cunoaște altele în care acest fenomen nu apare. Uneori, același cuvînt cunoaște ambele forme.

Dificultatea de a separa, într-o manieră mai sigură, elementele aparținînd stratului săsesc de cele de origine germană recentă ar putea fi rezolvată mai ușor dacă ar exista un dicționar complet al graiurilor săsești. Este adevărat că există *Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch*, a cărui publicare a fost începută de A. Schullerus în anul 1908. Dar elaborarea acestui dicționar n-a fost încă terminată, din el existînd numai un număr de fascicule, altele fiind astăzi în curs de pregătire. Această lacună prezintă un real dezavantaj, care se reflectă atît în lucrările mai vechi consacrate elementelor germane din limba română, cît și în dicționarele noastre etimologice.

În afară de contactul direct — la nivelul graiurilor populare — dintre români și germani, anumite împrumuturi au putut pătrunde și prin intermediul altor limbi, îndeosebi ale popoarelor vecine (maghiară, sîrbă, ucraineană, poloneză). Se explică în acest fel existența unor variante regionale ale aceluiași cuvînt în graiurile dacoromânești, variante care există chiar în limbile care au servit drept intermediar. Cu toate acestea, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că sașii au trăit timp îndelungat în mijlocul unei mase compacte de români (aproximativ opt secole). Ei au întreținut cu românii tot felul de relații (economice, culturale, sociale), ceea ce ne obligă să avem întotdeauna în minte posibilitatea ca un cuvînt oarecare german să fie de origine săsească, în primul rînd, mai ales dacă i se pot aplica, printre altele, unele dintre criteriile pe care le vom enumera în cele ce urmează.

Din cele arătate mai sus, rezultă că problema de care ne ocupăm aici, puțin studiată pînă în prezent, este mai ales o problemă de metodă. Ea prezintă interes atît pentru istoria limbii române, cît și pentru cercetările etimologice asupra vocabularului românesc sau chiar și săsesc.

*

Criteriile care ne ajută să determinăm împrumuturile săsești ale limbii române pot fi împărțite în două categorii : generale și fonetice.

I. Din prima categorie menționăm următoarele :

BDD-A1592 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:40 UTC)

1. Elementele săsești, chiar acelea al căror caracter strict regional este evident, sînt mai bine încadrate în sistemul fonologic românesc. Ele sînt, ca să spunem așa, mai „românizate", ceea ce înseamnă că nu se observă imediat originea lor străină. Pentru a ilustra aceasta, este suficient să punem față în față cuvinte ca *ferdelă, joagăr, roabă, șold, șură, țandură* etc., de origine săsească, cu împrumuturi germane recente ca *bormașin, caltmaizl, flașînțug* și multe altele, care abundă în terminologia meseriilor. Pentru a folosi niște termeni germani foarte potriviți în această situație, primele elemente sînt „Lehnwörter", celelalte „Fremdwörter".

2. Un al doilea criteriu, strîns legat de primul, se referă la vechimea împrumuturilor săsești. Această vechime poate fi probată, în foarte multe cazuri, cu ajutorul documentelor de limbă română veche, în care există cuvinte de origine săsească cum ar fi *a căptuși* (și *căptușeală*), *a jețui, streang, troc* și multe altele.

3. Cum a arătat și I. Borcia în lucrarea sa *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen* (în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", X, 1904, p 142 urm.), vechimea unor elemente germane-săsești este evidentă atunci cînd ele denumesc realități din Evul Mediu (e cazul cu *turn, șanț, pîrgar, maier, măieran* etc.) sau aparțin unor terminologii profesionale mai vechi (de ex. *jețui, joagăr, ferdelă, hingher, țiglă* etc.).

4. În unele cazuri, se constată evoluții semantice care au putut surveni numai într-o perioadă mai îndelungată. Un exemplu va fi edificator în acest sens. Rom. *țandură* „bucățică (subțire și lunguiață) care sare dintr-un lemn, dintr-o piatră etc." are ca etimon săs. *zą́nder*, în ALR *țuǫ́ndăr* „iască", al cărui sens fundamental se găsește în germ. *zünden* „a aprinde" și în germ. *Zunder* „mulmiges Holz, getrockneter Baumschwamm zum Feuerfangen" (vezi Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, ed. a 17-a, Berlin, 1957, p. 898). De la sensul „iască pentru aprins focul" s-a trecut la cel de „surcea" și apoi la cel de „bucățică desprinsă dintr-un obiect", în general. Este foarte probabil că răspîndirea cuvîntului *țandură* (cu varianta *țandără*) în graiurile românești stă în legătură cu faptul că orașele locuite de sași din Transilvania furnizau în timpul Evului Mediu asemenea produse populației rurale românești.

5. Vechimea lor în română explică faptul că anumiți termeni de origine săsească stau la baza unor destul de numeroase familii de cuvinte sau intră în multe expresii idiomatice. De exemplu, *șold* a servit ca punct de plecare pentru cuvinte ca *a șoldi, șoldiu, șolduit, șoldar, șoldeală, șoldiș, șolduros*; de la *streang* s-au format derivate ca *strengar, strengărită, strengăresc, strengărește, strengărie*; *țandără* a dat naștere lui *a țăndări, țăndărică, țăndăros* și apare în expresia *a-i sări cuiva țandăra* etc.

6. Un alt criteriu care trebuie luat în considerație este răspîndirea teritorială a împrumuturilor săsești. Cele mai multe sînt cunoscute în graiurile românești din centrul țării, din Transilvania

BDD-A1592 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:40 UTC)

propriu-zisă, și au un caracter strict regional. Situația e lesne de înțeles, deoarece aici se află principalele ținuturi în care a avut loc conviețuirea românilor cu sașii. În această arie centrală circulă cuvinte de origine săsească cum ar fi *buglă* „căpiță de fîn", *corîă* „paner", *férdelă* „măsură de capacitate", *tiáldără* „șopron", *héhelă* „ragilă, darac", *pipă* „canea" și multe altele, a căror extensiune poate fi urmărită cu ajutorul hărților *Atlasului lingvistic român*. O altă arie, mult mai întinsă, înglobează jumătatea de nord a țării : nordul Transilvaniei, Crișana, Maramureșul, Bucovina și, uneori, jumătatea de nord a Moldovei. Centrul de iradiere trebuie să-l fi constituit coloniile săsești din ținutul Bistrița-Năsăud. Aria poate fi ilustrată cu izoglosele unor cuvinte ca *ciuhă* „momîie, sperietoare în lan", *strul* „buchet de flori", *stroh* „scuturătură de fîn", *brodăr* „rolă" și altele.

Acest criteriu al repartiției teritoriale implică totuși unele restricții. Într-adevăr, avînd în vedere natura relațiilor dintre români și sași, împrumuturile săsești nu s-au limitat numai la ținuturile de peste munți. Datorită legăturilor comerciale intense și a schimbului de meseriași, aceste cuvinte au pătruns și dincoace de munți. Există cuvinte de origine săsească cu o largă răspîndire pe întregul teritoriu dacoromân și care au fost primite și în limba română literară : *a căplui, ochelari, șură, șold* și altele. Această constatare ridică o problemă de metodă pentru cercetările etimologice. Este mai plauzibil să susținem că la baza unui cuvînt românesc de origine germană mai veche, cuvînt răspîndit în toată țara, se află un etimon din graiurile săsești din Transilvania, decît să apropiem același cuvînt de una din variantele pe care termenul german le-a primit în limbi ca ucraineana, poloneza, ceha sau slovaca. Cu toate acestea, constatăm cum unele dicționare (de pildă *Dicționarul limbii române moderne*) preferă să indice etimonuri provenite din limbile amintite. Se procedează în aceeași manieră chiar cînd e vorba de termeni atestați exclusiv în regiunile sudice ale țării, cu toate că acolo nu există nici un fel de influență ucraineană, cehă, slovacă etc. Dimpotrivă, luînd în considerație relațiile comerciale foarte strînse, ca și legăturile de altă natură pe care Oltenia și Muntenia le-au întreținut de-a lungul Evului Mediu cu orașele Brașov și Sibiu, putem explica penetrațiile de termeni de origine săsească în regiunile străbătute de vechiul drum comercial de pe Valea Oltului sau de drumul Brașov—Bran—București. Mai multe hărți ale *Atlasului lingvistic român* atestă această realitate. Există chiar cazuri cînd anumiți termeni de origine săsească persistă exclusiv în graiurile românești de dincoace de Carpați, în vreme ce în Transilvania ei au fost înlocuiți prin cuvinte de origine maghiară sau germană modernă.

Această repartiție teritorială a elementelor săsești, fără a putea fi considerată ca un element determinant în problema de care ne ocupăm, nu trebuie totuși ignorată, mai ales dacă ținem cont de faptul că ea nu coincide cu difuziunea teritorială a elementelor germane care au pătruns după secolul al XVIII-lea. Acestea din urmă alcă-

BDD-A1592 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:40 UTC)

tuiesc un strat mult mai dens în partea de sud-vest a țării, în Banat, precum și în partea de nord și nord-est, în Bucovina și parțial în Maramureș, regiuni în care colonizarea „șvabilor'" a fost foarte puternică.

7. O altă situație, mai rară, dar semnificativă, este păstrarea în unele graiuri românești a anumitor cuvinte sau variante fonetice care au dispărut între timp din graiurile săsești. De pildă, rom. *roabă*, pe care Tiktin îl apropie de ceh. *robarna*, pe care Candrea și Scriban îl identifică cu sl. *rob*, iar *Dicționarul limbii române moderne* îl lasă fără etimologie, provine din v. săs. *Rabbər* „Bahre, Traggerät mit einem Rad", „Schiebkarren", față de germ. *Radbahre* „idem". Cuvîntul săsesc e atestat în documentele săsești din secolele al XV-lea și al XVI-lea (vezi *Siebb.-Sächs. Wört.*, V, p. 14), a dispărut din graiurile săsești actuale, dar trăiește în cele românești. Etimologia aceasta fusese dată încă de C. Lacea, în „Dacoromania", III, p. 745, și nu înțelegem pentru ce nu a fost acceptată.

Fonetisme săsești vechi se mențin în cuvinte românești ca *strul*, *stroh*, *strujac*, în care s- inițial, din grupul consonantic, nu s-a transformat în *ș*. Ulterior, prefacerea a avut loc în graiurile săsești. Același fapt poate fi constatat și într-o serie de toponimice românești de origine săsească, cf. topon. *Stenea*, *Stena* (și *Știena*) < *Stein*, apoi *Saldor (ff)*, *Saldorf* (anul 1496), față de germ. *Schaldorf* etc. (vezi I. Borcia, *op. cit.*, p. 236—237). De altfel, numărul toponimicelor românești în care s-a conservat un aspect fonetic mai vechi al graiurilor săsești, care poate fi verificat cu ajutorul documentelor săsești, este cu mult mai mare (vezi I. Borcia, *op. cit.*, p. 222 și urm.).

Rezultă, deci, că graiurile românești pot oferi anumite mărturii care interesează istoria dialectului săsesc din Transilvania, ca, de altfel, și istoria limbii maghiare, cum a dovedit-o E. Petrovici [3]. Importanța limbii române pentru unele probleme din istoria limbilor slave este un fapt cunoscut.

II. Cum am arătat și mai înainte, în anumite cazuri este posibil de făcut distincția dintre elementele săsești și cele germane moderne bazîndu-ne și pe criterii fonetice. Un studiu asupra acestui aspect al problemei rămîne încă de făcut. I. Borcia, *op. cit.*, p. 147, atrăgea atenția asupra dificultății pe care o prezintă o asemenea cercetare. El renunță să o facă în capitolul consacrat foneticii din studiul său. Trebuie precizat că obstacolul principal îl constituie marea varietate fonetică atît a graiurilor săsești, cît și a celor germane mai recente, așa-numite „șvăbești", care este urmarea amestecului și denivelărilor dialectale produse între timp.

Nu considerăm necesar să prezentăm aici toată gama de corespondențe fonetice germane-săsești-românești. Pentru ilustrare, ne vom limita numai la cîteva fapte semnificative, luînd ca punct de ple-

[3] Vezi E. Petrovici, *O particularitate a fonetismului maghiar oglindită în elementele maghiare ale limbii române*, în „St. cerc. șt.", Seria III, 3—4, an. V, Cluj, 1954

BDD-A1592 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:40 UTC)

care formele cîtorva elemente săsești care există în română. Vom reveni în altă parte asupra întregii probleme.

1. În cuvintele împrumutate din săsește, vocala *á*, în anumite condiții (cînd e precedată de *l*, *r*, de grupuri consonantice avînd un *s-* inițial și uneori și de alte consoane) apare ca diftong, *ea* sau *ia*. Diftongarea afectează, de asemenea, și vocalele *ó* și *ú*, care devin *io*, respectiv *iu*. Cîteva exemple: rom. *leaf*, față de germ. *Latte* și săs. *Latz* (dar și *Leatz*); v. rom. și dial. *șteand* (rom. mod. *ștand* și *stand*), față de germ. *Stand*; rom. *șteang*, față de germ. *Strang*; rom *cleampă*, față de germ. *Klampe*, în sfîrșit, cuvinte românești ca *șteamp*, *buștean*, *știomp*, *știolnă*, *știump* și altele. Originea săsească a acestui fenomen a fost arătată de N. Drăganu, *Etimologii. Elemente germane și românești*, în „Dacoromania", III, p. 709. I. Borcia, *op. cit.*, p. 240, menționează, de asemenea, această diftongare, fără a specifica originea ei săsească.

2. În cuvintele împrumutate din săsește se întîlnește fonemul consoană *ž* (=*j*), care se găsește în graiurile săsești din Transilvania, dar nu există în limba germană literară (cu excepția unor termeni străini, de dată recentă). Aici apare spiranta *s* (pronunțată *z*). Cîteva exemple: *glajă*, *a jețui*, *ji(l)ț*, *Ghijasa* (nume de loc). În împrumuturile recente apare *z*: *a zețui*, *zețar* etc.

3. Spiranta velară surdă *ch (h)* în poziție finală, în împrumuturile mai vechi, din săsește, este reprezentată prin *f*, *v* sau *u* consonantic, ca și în cuvintele provenite din slavă sau turcă, în vreme ce în împrumuturile recente din germană ea este redată prin velara ocluzivă *c*. Exemple: *blei*, *plev*, *pleu* etc., pe de o parte, și *haptac*, *lantoc*, *șilboc*, pe altă parte.

4. Împrumuturile în care nu apare cea de a doua mutație consonantică germană — există cîteva exemple — provin cu siguranță din dialectul săsesc transilvănean, în care acest fenomen nu s-a petrecut în toate cazurile. Exemple: rom. *pipă* „canea", față de germ. *Pfeife*, rom. *perj* (< săs. *piäš*), față de germ. *Pfirsich*, rom. *cop* „vas de lut", față de germ. *Kopf* (în rom. există și forma cu mutație consonantică *coță*, tot de origine săsească). În constituirea dialectului săsesc au participat și elemente provenind din germana de jos *(niederdeutsch)* [4].

Numărul acestor fenomene este cu mult mai mare. Considerăm, însă că cele prezentate sînt suficiente pentru a dovedi că efortul de a clarifica această problemă poate fi încununat de succes.

Folosirea criteriilor fonetice și a celor care se referă la condițiile istorice în care s-a produs contactul lingvistic cu sașii transilvăneni va permite realizarea unei istorii cît mai complete a fiecărui

[4] Vezi Anneliese Bretschneider, *Ein Anteil des Niederdeutschen an der siebenbürgischen Sprachlandschaft*, în „Niederdeutsche Mitteilungen", Jg. 11 (1955).

BDD-A1592 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:40 UTC)

cuvînt, cerință primordială a cercetărilor etimologice moderne. În acest mod, va putea fi mai bine cunoscută natura contactului lingvistic reciproc și, în același timp, și raporturile economice, sociale și culturale dintre români și populația germană din țara noastră.

CRITÈRES POUR DÉTERMINER LES EMPRUNTS SAXONS DANS LA LANGUE ROUMAINE

RÉSUMÉ

L'étude stratigraphique des emprunts allemands dans la langue roumaine se heurte à des difficultés considérables lorsqu'il est question de distinguer les éléments soi-disant saxons de Transylvanie d'une part, des éléments qu'on appelle improprement „souabes", germano-autrichiens et allemands moderne, d'autre part, qui ont pénétré en roumain après le XVIII-éme siècle.

L'auteur présente tout d'abord une série de critères généraux concernant les conditions historiques où le contact entre le roumain et le saxon a eu lieu, ensuite, il en présente d'autres, de nature phonétique, au moyen desquels on peut distinguer les emprunts plus anciens faits au saxon des emprunts récents du roumain à l'allemand.

BDD-A1592 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:40 UTC)

BDD-A1592 © 1965 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 06:00:40 UTC)